

De danske jøder og THERESIENSTADT

Hans Sode-Madsen er historiker og har skrevet en række bøger om Theresienstadt.

Den 30. januar blev Adolf Hitler udnævnt til Tysklands rigskansler, og måneden efter benyttede nazisterne den påsatte brand af rigsdagen i Berlin som anledning til at åbne for „den brune terror“ mod kommunister, socialdemokrater og jøder.

I Danmark noterede man sig den truende udvikling fra den store nabo mod syd og håbede på, at ulykkerne drev udenom. Med tiden blev håbet spinkelt.

De 8.000 jøder i Danmark holdt generelt en lav profil. I hvert fald udadtil, for indadtil havde man fået et deprimerende problem at slås med: flygtningene fra Tyskland og - efter 1938 - fra Østrig og Tjekkosllovakiet. Mens de danske myndigheder til nød anerkendte politiske flygtninge, dvs. kommunister og socialdemokrater, var der meget ringe forståelse for mennesker, der p.gr.a. race og religion måtte redde deres liv ved at flygte. Det var vanskeligt at opnå indrejsetilladelse og så godt som udelukket at få arbejdstilladelse. Helt bevidst søgte myndighederne at få flygtningene ud af landet, jo hurtigere, desto bedre. Mellem 1933-40 ankom 4.500 jødiske flygtninge. Heraf var der 1.500 såkaldt statsløse tilbage den 9. april 1940.

Jødeproblem i Danmark?

I de første besættelsesår eksisterede der tilsyneladende ikke noget jødeproblem i Danmark. Tyskerne havde afgivet en erklæring om ikke at antaste landets politiske uafhængighed, og frem til 29. august 1943 levede danskerne med den skinvirkelighed, at der eksisterede en tysk-dansk overenskomst om et samarbejde mellem besættelsesmagten og den danske regering. Tysk lov, bl.a. de racediskriminerende Nürnberglove fra 1938, blev således ikke indført i Danmark. Først i Theresienstadt kom danske jøder til at bære jødestjernen.

Når lejlighed bød sig, meddelte danske politikere og embedsmænd deres tyske kolleger, at man ikke anså det lille jødiske befolkningselement for noget problem. Heri var besættelsesmagten enig. Tyskerne ønskede ikke at fremkalde forstyrrelser i det politiske og økonomiske liv, for landbrugs- og industrileverancerne fra Danmark var af kolossal betydning for deres krigsførelse. Derfor undgik Danmark at blive inddraget i nazisternes totale jødeudryddelsesprogram *Endlösung*.

Historie Netmagasinet
www.historie-nu.dk

Historie-nu.dk er et gratis historie magasin, der sætter nutiden i perspektiv, giver baggrunden og skaber diskussionerne.

Efter det tyske nederlag ved Stalingrad i januar 1943 regnede mange med en snarlig allieret sejr, og samtidig steg sabotageaktionerne i antal, kvalitet og popularitet. De kulminerede med „augustoprøret“ samme år. Samarbejds- og forhandlingspolitikken var hermed brudt sammen. For de danske jøder var udviklingen fatal. I begyndelsen af september sendte den rigsbefuldmægtigede i Danmark, Werner Best et telegram til Berlin, hvori han lagde op til, at der nu blev gjort noget ved „jødespørgsmålet og frimurerspørgsmålet“. Herefter rullede lavinen. I slutningen af måneden ankom en lille delegation af Adolf Eichmanns håndgangne mænd til København for at tilrettelægge aktionen, der var berammet til at blive afviklet over én nat, natten mellem 1. og 2. oktober. Til transporten syd over var til Københavns havn anløbet skibe med plads til 5.000, og i provinsen holdt togvogne til 2.000.

Som bekendt blev jødeaktionen i Danmark en fiasko. Hovedparten af de ledende tyske embedsmænd i Danmark med Werner Best i spidsen ønskede i virkeligheden ingen jødeaktion. Bestræbelserne på at opretholde ro og orden, produktion og handel var nu som før overordnet i forhold til det ideologiske hysteri. Da planen imidlertid var sat i værk, sendte Best forskellige advarende signaler ud i den danske offentlighed. Mosaisk Troessamfunds bygning i København blev et par gange udsat for ransagning, og den tyske ambassades skibsfartssagkyndige, Duckwitz, fik så meget kendskab til sagen, at han den 28. september kunne underrette ledende socialdemokratiske politikere om den forestående aktion. Herfra spredtes rygter til centraladministrationen og med lynets hast videre ud i samfundet.

Takket være en utrolig effektiv indsats fra store dele af den danske befolkning kom over 7.000 jøder til Sverige, en begivenhed som kun den historiske kendsgerning kan gøre troværdig. Det må imidlertid ikke glemmes, at uden en mere end halvhjertet tysk indsats - der var bl.a. ingen tyske flådefartøjer i Øresund -, uden et omsving i svensk udenrigspolitik bort fra det tysk-orienterede og uden Sveriges geografiske nærhed, havde den danske redningsaktion ikke været mulig.

I København, hvor de fleste jøder boede, lykkedes det tyskerne at pågribe 202, i provinsen 82 jøder. Disse 284 sendtes den 2. oktober til Theresienstadt. Undervejs ved Roskilde lykkedes det tre at springe af toget. Ved transporterne den 13. oktober og 23. november 1943 afsendtes yderligere 190, og med senere „efterleverancer“ kom det samlede antal danske jøder (og til Danmark flygtede jøder) i Theresienstadt op på 481. Rejsen foregik i usle, snavsede kreaturvogne, 40-50 personer i hver vogn. Fra skibet lagde til i Swinemünde, til vognlugerne blev åbnet to et halvt døgn efter, fik fangerne et par gange under vejs lov til at stige ud og forrette deres nødtørft midt på den åbne mark. Forplejningen bestod af en smule tørt brød og lidt marmelade.

Theresienstadt - vejen til Auschwitz

Theresienstadt ligger 62 km nord for Prag, hvor floderne Elben og Eger støder sammen. Byen anlagdes i slutningen af 1700-tallet som en garnisonsby opkaldt efter den østrig-ungarske kejserinde Maria Theresia. Fæstningen var anlagt strengt geometrisk med snorlige gader på helt op til 700 m i længden. Inden for murene på et areal, der kun udgjorde 400 ha, lå 13

store kaserner og omkring 200 beboelseshuse, de fleste bygget i senbarok. Centrum domineredes af en stor markedsplads og en kirke; også to små parkanlæg var der blevet plads til. Men på trods af disse forsøg på oplivende indslag, var det samlede indtryk - og er det stadigvæk - en misligholdt og usund lille by. I november 1941 rykkede det første arbejdshold Prag-jøder ind i byen og påbegyndte omdannelsen fra militær forlægning til jødisk ghetto. Hurtigt efter rullede godsvognene afsted med deres tusindtalige last af tjekkiske jøder.

Som koncentrationslejr betragtet hørte Theresienstadt til et af det nazistiske Endlösung-projekters mærkeligste fænomener. På Wannsee konferencen i januar 1942, hvor udryddelsen af Europas 11 millioner jøder lagdes i faste rammer, opererede nazisterne med en „Ældreghetto“ for særligt udvalgte jøder fra Tyskland, Østrig, Tjekkoslaviet og Holland: Gamle over 65 år, som man ikke fandt det „hensigtsmæssigt“ at evakuere, dvs. slå ihjel, krigsinvalidere og veteraner fra Første Verdenskrig dekoreret med jernkorset af 1. grad, prominente jøder, dvs. højtstående politikere og embedsmænd, kulturpersonligheder, videnskabsmænd og kunstnere, var alle tiltænkt en plads i dette „alderdomshjem“. Sjældent har så mange fremragende åndspersoner været samlet under så besynderlige omstændigheder som i Theresienstadt. Ghettoen fik tildelt selvstyre ved et Ældsteråd, der overvågede byens administrative og økonomiske liv.

Set udefra var Theresienstadt en lille by med alle funktioner til varetagelse af borgernes tarv fra vugge til grav: børnehjem, hospital, politi, centralkøkkener, sportshal, el- og vandværker, arbejdsformidling, bank, alderdomshjem osv., osv. Set indefra var der tale om en surreel foreteelse, der bedst kan karakteriseres som en KZ-samle- og gennemgangslejr, en station på vejen til udryddelsen i Auschwitz. Når det kom til stykket undgik ingen andre end danskerne denne skæbne.

Danskerne i Theresienstadt

Da danskerne kom til Theresienstadt var 45.000 jøder klumpet sammen på et areal, der var beregnet for højst 10.000 indbyggere. Fra den nærliggende jernbanestation, Bauschowitz, skulle de gå de 6 km ind til lejren, hvor det første møde med ghettoens umådelige bureaukrati var „Slusen“. Her blev de indskrevet som nytilkomne borgere og fik frataget alt af værdi, inklusive vielsesringe. Det eneste, de fik lov at beholde, var det tøj, de stod og gik i. Herefter gik turen til den særprægede modtagelse ved lejrkommandanten og Ældsterådets leder, Paul Eppstein, der i florumvundne vendinger fortalte om tilværelsen i ghettoen. Den efterfølgende hverdag havde ingen af danskerne haft tilstrækkelig fantasi til at forestille sig. Næsten uforberedte mødte de elendige boligforhold på overfyldte, uopvarmede lofter, lus, lopper og væggetøj, uhumske hygiejniske forhold og en daglig angst for fremtiden. Man behøvede ikke at have opholdt sig lang tid i Theresienstadt for at blive vidne til transporterne østpå og den knugende håbløshed, der omgav disse ufrivillige afrejser. Mange af danskerne reagerede da også den første tid med apati og depression.

Den menneskeligt afstumpede virkelighed var til mindste detalje sat i system og reguleret. Den psykiske nedbrydning af individet startede med, at ægtepar adskiltes. Kvinderne og børnene kom til at bo i Hamburger kasernen og mændene skråt overfor i Hannover kasernen.

Beboelsesrummene var stuvende fulde af køjesenge i fire-fem etager, og mellem sengene var der udspændt snore til vasketøj. Om vinteren var der isnende koldt, om sommeren ulideligt varmt. Foruden angreb fra lus og lopper spoleredes nattesøvnen af det idelige renderi til latinerne - den tynde suppe forlod hurtigt kroppen. Privatliv kunne der ikke blive tale om.

Efter et kort ophold i den obligatoriske karantæne kom danskerne i arbejde. Alle arbejdsduelige var tilknyttet Arbejdsindsatsen. I arbejdshold på op til 100, de såkaldte *Hundertschaft*, opretholdt man byens selvforsyning og producerede for krigsindustrien. Og til eksport: damekonfektion, lædervarer, trælegetøj, bijouteri, galanterivarer og kunstreproduktioner i massevis. Da danskerne generelt var i god fysisk form, blev de i starten sat til det hårde arbejde i den lokale kulmine, som ligbærere, vej- og jernbanearbejdere eller - værst af alt - medhjælpere ved transporterne til Auschwitz. Mange af kvinderne kom i Glimmer-værket, hvor man spaltede marieglas til den krigsvigtige elektroindustri, et arbejde, der var så ensformigt trættende, at kvinderne under arbejdet blev tvunget til at synge.

Kultur og sult

Mens alle koncentrationslejre var præget af en ufattelig råhed og afstumpethed, var det et særkende for Theresienstadt, at den tillige havde et blomstrende kulturelt liv. De første organiserede fritidsaktiviteter, kammeratskabsaftener, begyndte kort tid efter lejrens åbning, og fra omkring årsskiftet 1942-43 skete der en gradvis „normalisering“ af hverdagen. Theresienstadts rolle som mønsterghetto styrkedes ved en massiv indsats fra SS. Byen skulle kunne vises frem for prominente besøgende fra humanitære organisationer. Det af tyskerne iscenesatte bedrag udviklede jøderne hurtigt til et let forståeligt selvbedrag. En hektisk-makaber undergangsstemning hvilede over lejren. Forude ventede tilintetgørelsen i Auschwitz.

Bortset fra biografier kunne byen mønstre så godt som alt det, der hørte til et udviklet kultur- og fritidsliv: teatre, koncerter, kabaretter, foredrag, kurser, biblioteker, sport osv., det meste på et imponerende højt niveau. De kolossalt mange aktiviteter administreredes af en særlig Fritidsforvaltning. Kunstnernes honorarer bestod i et par skefulde sukker, lidt margarine, en stump pølse eller - en udskydelse af den uundgåelige transport øst på.

Skolegang var forbudt, men camoufleredes som fritidsbeskæftigelse for børn og unge. Indtil slutningen af februar 1944, hvor den første fødevarepakke fra Danmark blev modtaget i Theresienstadt, var sulten imidlertid det problem, som ingen nok så god underholdning kunne bortvejre. Maden fra de store fælleskøkkener, bestod hovedsagelig af en grå suppe, hvori der flød kartoffelstumper eller byggryn. Af og til serveredes der kød, og den ugentlige brødration var til at overse. Så snart det blev tilladt at sende en meddelelse hjem til Danmark om, at man levede og hvor man boede, fandt man på udveje til at narre censuren og fortælle, at man sultede. Ofte henviste man til forfatteren Knut Hamsuns hovedværk („Sult“) eller sendte hilsener til bageren og slagteren hjemme i København. Signalerne blev opfanget og forstået.

Pakkerne

Straks efter deportationen samledes kræfterne i den danske centraladmini-

stration om at forhindre, at jøderne sendtes videre fra Theresienstadt til udryddelseslejrene i Polen, at danske embedsmænd fik adgang til lejren og at det blev tilladt at afsende pakker med tøj og mad.

Den 2. november 1943 besøgte Adolf Eichmann København, og dagen efter sendte Werner Best et telegram til Berlin om forhandlingernes resultat. Situationen taget i betragtning var der indgået en forbløffende aftale: For det første skulle jøder over 60 år ikke mere anholdes eller deporteres. For det andet skulle deporterede halvjøder og jøder, der levede i blandede ægteskaber, sendes tilbage til Danmark. For det tredje skulle alle jøder, der var deporteret fra Danmark - altså ikke kun danske jøder, men også de til Danmark flygtede jøder forblive i Theresienstadt. Og for det fjerde skulle repræsentanter for de danske myndigheder besøge dem i foråret 1944.

Aftalen holdt. I januar 1944 sendtes 5 „fejlanbragte“ jøder tilbage til København og kunne fortælle om forholdene i almindelighed og sulten i særdeleshed. Med denne viden sammensattes indholdet af en levnedsmiddelpakke og et særligt vitaminpræparat. Pakken indeholdt normalt følgende: 3/4 kg sukker, 1 kg ost, 1 dåse brislinger og 1 dåse makrel, 1 stk. sæbe, 1/4 kg rugkiks, 1/2 kg smør, 20 bouillonterninger, 1 kg spegepølse, 1/2 kg knækbrød og 1 dåse svinekød. Standardpakken tog ikke hensyn til jødernes religiøst betingede spiseforskrifter. Den 21. februar afsendtes de første levnedsmiddelpakker. For ikke at vække u hensigtsmæssig opsigt, forsøgte man sig i den første uge med 10 pakker hver anden dag. Næste uge sendte man 20 pakker ad gangen, og herefter øgedes antallet af pakker gradvist til omkring 700 om måneden.

En kommission kommer på besøg

Som nævnt havde Gestapo stillet i udsigt, at en dansk embedsmandskommission kunne aflægge besøg i Theresienstadt i foråret 1944. Besøget var et led i den propagandaoffensiv, der fra denne tid udgik fra Eichmanns kontor og som havde til hensigt at bevise over for omverdenen, at rygterne om jødeudryddelser og deslige var rent opspind. I dette djævelske spil indtog danskerne en helt central rolle. Takket være pakkeforsendelserne var de pæne i tøjet og i god fysisk stand. De var kort sagt velegnede til at blive vist frem for Røde Kors.

Besøget udsattes flere gange, og blev først realiseret den 23. juni 1944. Forsinkelserne skyldtes, at forberedelserne til at omdanne Theresienstadt til en Potemkin-kulisse af helt farceagtige dimensioner tog sin tid. Bl.a. skulle man af „optiske grunde“ vente til, at naturen viste sig fra sin kønneste side med blomster og grønne træer. Men tyskerne overlod ikke forskønnelseskampagnen til naturen alene. Faktisk kan man ikke forestille sig, med hvilken omhu og næsten delikatesse, de gik til værks. Alt blev iscenesat ned til mindste detalje. En bræddevæg, der skilte „ariergaden“ fra ghettoen, blev som det første fjernet. På torvepladsen blev en stor værkstedsbarak revet ned, og i stedet fremstod en smuk park med rosenbede og græsplæner (græsfrø importeret fra Danmark) og nymalede bænke ved de nyanlagte stier. Det hele måtte dog først tages i brug to dage før kommissionens ankomst. En smuk musikpavillon rejstes i det ene hjørne, og her spillede et 30 mands kapel under den danske dirigent og komponist Peter Deutsch glad musik flere timer hver dag til ære for „kur-

gæsterne“ i den nærliggende kafé. En gammel sportshal, der indtil nu havde fungeret som epidemihospital, blev omdannet til et veritabelt kulturhus med sale til teater, musik og foredrag. Hospitalerne og alderdomshjemmene fik installeret moderne udstyr, og belægningsprocenten blev reduceret ved Polen-transporter. For at mindske indtrykket af overbefolkning og give byen et mere ungdommeligt udseende fjernede man de meget gamle og krøblingerne. I det hele blev 17.500 indbyggere sendt til gaskamrene. Der blev lagt indbydende varer frem i de renoverede butikkers vinduer - selve butikkerne var nu som før gabende tomme - der indrettedes en hygiejnisk spisebarak, en mængde huse blev malet, og en skole så pludselig dagens lys, men var lukket „på grund af ferie“. En legeplads med nymalet legetøj var der også tænkt på. Forskønnelsesdillen førtes så vidt, at gader blev skuret med sæbevand. Listen over tricks er uendelig.

I begyndelsen af juni flyttede den del af de danske jøder, som tyskerne anså for mest præsentable, til egne boliger, hvor de som et umådeligt privilegium fik lov til at føre et eget familieliv. I de fire „Danskerhuse“ blev værelserne nyistandsat og indrettet med et spartansk møblement - borde og stole fandtes normalt ikke i kasernerummene. Der kom billeder på væggene, plyndringsgods fra Prag, og potteplanter i vinduerne. Danskerne fik tildelt lejlighederne i stueetagerne ud til gaden, mens de oprindelige, således „udsanerede“ beboere blev henvist til førstesalene, hvor alt forblev ved det usle gamle.

Den 22. juni sammenkaldtes alle danskerne i spisebarakken. Under lejrkommandantens opsyn meddelte lederen af Ældsterådet, Eppstein, de præcise regler for, hvordan de havde at opføre sig under kommissionens besøg dagen efter. Man skulle bl.a. vise sig „dannede og kultiverede“ og „svare fornuftigt på spørgsmålene.“ Det var absolut utilrådeligt at fremkomme med kritiske bemærkninger om forholdene i byen. Forløb besøget ikke til tyskernes tilfredshed, ville levnedsmiddelpakkerne ikke mere kunne modtages, og alle danskerne ville blive sendt i transport. For at gardere sig mod forstyrrelser i det harmoniske billede, blev formodede utilfredse elementer „inviteret“ til underholdning i et lokale, de ikke måtte forlade, så længe besøget varede.

I strålende solskin ankom så kommissionen den 23. juni 1944 kl. 11. Fra Danmark deltog afdelingschef i Udenrigsministeriet, Frants Hvass, og overlæge i Sundhedsstyrelsen, Eigil Juel Henningsen. Desuden var Internationalt Røde Kors i Geneve og det tyske Røde Kors repræsenteret. Forløbet overvågedes af lejrkommandanten og en række SS-folk, hvoraf en talte dansk. I næsten 8 timer førtes kommissionen ad den nøje planlagte rute, fik forevist de nyistandsatte institutioner og virksomheder, og talte med de udpegede personer, der svarede, hvad de havde fået besked på. Da besøget var ovre, kunne tyskerne med tilfredshed konstatere, at deres propagandanummer havde været en succes.

Da kommissionen var rejst faldt næsten alt tilbage til den gamle tilstand. Inden kulissen blev ryddet, optog tyskerne en propagandafilm, så hjemmefronten og Nazitysklands modstandere kunne delagtiggøres i de idylliske tilstande. Herefter begyndte massedeportationerne mod øst. Som de første forsvandt alle, bortset fra danskere, der havde deltaget aktivt i forskønnelseskampagnen.

Tilbage til Danmark?

Fra april 1944 arbejdede man i det danske Socialministerium systematisk på at få bragt de norske og danske fanger hjem fra tyske KZ-lejre, fængsler og tugthuse. Redningsplanerne omfattede naturligvis også de danske jøder i Theresienstadt. I begyndelsen af april 1945 var fronterne imidlertid snævret så meget ind, at amerikanske og russiske tropper snart ville kunne mødes omkring Dresden. Hermed ville vejen fra Theresienstadt nord på mod Danmark være spærret af krigshandlinger. Det var således i 11. time, hvis en redningsaktion skulle kunne lykkes.

Siden marts 1945 havde Svensk Røde Kors, Dansk Røde Kors og det danske Socialministerium fra deres hovedkvarter nær Hamburg afhentet danske og norske fanger i forskellige KZ-lejre og bragt dem til Neuengamme. At noget sådant kunne lade sig gøre, skyldtes en aftale mellem chefen for SS, Heinrich Himmler, og lederen af Svensk Røde Kors, greve Folke Bernadotte. Imidlertid viste det sig umuligt at få bragt de danske jøder til Neuengamme. Selv i denne sidste fase af Nazitysklands eksistens strakte velviljen sig ikke så langt, at arier og jøder kunne anbringes i samme KZ-lejr. Bernadotte kunne derimod få lov til at bringe de danske jøder direkte til Sverige.

Den 8. april stod det klart for de danske deltagere i aktionen, at hele forehavendet var ved at gå i vasken. Det tyske administrationsapparat var reelt brudt sammen, SS og Gestapo lå i indbyrdes kompetancestridigheder, og Bernadotte førte sit eget diplomatiske spil. På det seneste var han blevet overbevist om, at hans møjsommeligt tilkæmpede ret til at samle de skandinaviske fanger i Neuengamme og derfra føre dem til Sverige, ville lide skibbrud, hvis han holdt fast ved at lade De Hvide Busser køre til Theresienstadt. Tyskerne anså ikke denne del af redningsaktionen for „hensigtsmæssig“, og Bernadotte valgte at bøje af.

Beslutningen vakte bestyrtelse i den danske lejr, og i desperation besluttede man - om nødvendigt - at gennemføre turen som en rent dansk ekspedition. Uheldigvis manglede man endnu den afgørende tilladelse fra Gestapo i Berlin. Overlæge Johannes Holm, der var Sundhedsstyrelsens mand i hovedkvarteret, og en hjælpsom Obersturmbannführer Rennau kørte til Berlin for på stedet at klare problemerne. Takket en ihærdig indsats, hvis hovedbestanddele var mad, cigaretter og snaps i rigeligt mål, blev de nødvendige papirer tryllet frem. Til danskernes umådelige lettelse viste det sig endvidere, at én ting var, hvad Bernadotte og udenrigsministeriet i Stockholm anså for klogt, noget andet var, hvad aktionsgruppen i Friedrichsruhe bestemte sig for. Og her var der enighed om afgang.

Med lynets hast udrustedes den 12. april en armada bestående af 23 busser, 6 lastvogne, en køkkenbil, en værkstedsvogn, en kranbil, 3 personbiler og 3 motorcykler. Køretøjerne var hovedsagelig svenske, altså benzindrevne med gode dæk. Havde danskerne gjort alvor af at køre med egne gengasdrevne busser, dvs. biler der som brændstof brugte gas udvundet af bøgetræ i påmonterede „kakkellovne“, havde turen taget et par dage mere hver vej. Resultatet kunne nemt være endt i en katastrofe.

Den 13. april 1945 om formiddagen ankom Johannes Holm og hans følgesvend Rennau i en af ekspeditionskorpsets personvogne til Kommandanturen i Theresienstadt. Med sig havde de behørigt under-

skrevne og stemplede papirer fra Gestapohovedkvarteret i Berlin. Lejrkommandanten viste sig meget imødekommende, men stillede som betingelse for at frigive danskerne, at Rigsstatholderen i Prag, under hvem Theresienstadt sorterede, gav sit samtykke. Overrabbiner Max Friediger, der fungerede som de danske jøders leder, blev tilkaldt og fik af Johannes Holm besked på, at han straks skulle opsøge alle danskere og meddele dem, at de omgående skulle pakke deres sager og komme til „Slusen“ i Jägerkasernen. Den lamslåede Friediger fik desuden at vide, at det danske Udenrigsministerium havde ordnet det således, at alle danske jøder og de såkaldte statsløse danske jøder, dvs. flygtningene, skulle overføres til Sverige, og at der den følgende aften ville komme en svensk kolonne og hente dem. Henad aften var alle samlet og ventede på, at busserne skulle nå frem til lejren.

Den følgende dag tog Holm og Rennau til Prag og indhentede Rigsstatholderens accept. Næste formiddag, søndag den 15. april 1945, forlod danskerne Theresienstadt, ledsaget af musik fra det udkommanderede lejrkor og en skov af vinkende hænder. For de tilbageblevne jøder var danskernes afrejse et bevis på, at krigen snart var ovre og at de selv ville blive befriet. Men samtidig steg angsten for den nære fremtid. Mange havde betragtet danskerne som en slags skytsengle, der værnede byen mod udslettelse.

Turen op gennem det sønderbombede Tredje Rige, hvor især det endnu rygende Dresden gjorde et stærkt indtryk, forløb meget anspændt. Situationen var yderst farlig, og konvojledelsen var meget nervøs for, om det var muligt at passere fronten nord for Dresden, hvor Potsdam blev bombet sønder og sammen. I nødstilfælde ville man vende om og køre til Schweiz.

Med kun et døgn's forsinkelse og skånet for materielle uheld rullede kolonnen over grænsen til Paderborn tirsdag den 17. april, og derfra videre over Odense og København med færgen til Malmö, som man nåede dagen efter. Redningsaktionen var lykkedes over al forventning, næsten som ved et mirakel.